ΑΠΟ ΤΗ *STOLE* ΣΤΑ ΕΠΙΤΡΑΧΗΛΙΑ

—Προσθήκες τμημάτων από δυτικά λειτουργικά ενδύματα σε αγιορείτικα υφάσματα

ΧΡΗΣΤΟΣ Χ. ΚΑΡΥΔΗΣ
Διδάκτωρ Προληπτικής Συντήρησης & Ιστορίας Υφασμάτων
ΠΕ Συντηρητής Έργων Τέχνης

Στα σκευοφυλάκια του Αγίου Όρους φυλάσσονται χιλιάδες αντικείμενα της εκκλησιαστικής λειτουργικής και καθημερινής ζωής, που μαρτυρούν την επιβίωση της προχριστιανικής, βυζαντινής, μεταβυζαντινής και νεότερης παράδοσης στο Περιβόλι της Παναγίας. Το παρόν άρθρο παρουσιάζει μια αδημοσίευτη μέχρι σήμερα μικρή ομάδα ορθόδοξων διακοσμητικών και ιερατικών υφασμάτινων αντικειμένων, τα οποία κοσμήθηκαν με τμήματα από δυτικά λειτουργικά ενδύματα και φυλάσσονται σε αθωνικές μονές.

01 Επιτραχήλιο 19ου-20ού αιώνα που φέρει απολήξεις *stole* σε όλη την επιφάνεια του κάμπου.

ΣΤΑ ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΚΙΑ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΙΒΗρων, Βατοπαιδίου και Παντοκράτορος φυλάσσεται μεγάλος αριθμός υφασμάτων διαφόρων κατηγοριών. Κατά τη διάρκεια της ηλεκτρονικής καταγραφής του σκευοφυλακίου της Μονής Βατοπαιδίου από τον γράφοντα σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών και την επίσκεψη στις άλλες μονές, βρέθηκε μια, μικρή σε αριθμό, ομάδα διακοσμητικών και ιερατικών υφασμάτων στα οποία χρησιμοποιήθηκαν για διακοσμητικούς λόγους τμήματα από λειτουργικά ενδύματα, της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας σε σκευοφυλάκια της αθωνικής πολιτείας. Η ομάδα αυτή περιλαμβάνει τμήματα υφασμάτων που προέρχονται από το γνωστό δυτικό λειτουργικό ένδυμα *stole* (εικ. 3) επιρραμμένα μεταγενέστερα σε ορθόδοξα επιτραχήλια και ποδέες (εικ. 1, 2, 6α-β).

Ιστορική αναδρομή της stole

Το λειτουργικό ένδυμα πρωτοεμφανίστηκε τον 6ο αιώνα ύστερα από την απόφαση της Δ΄Συνόδου στο Τολέδο το 633.[1] Η *stole*, όπως σημειώνει ο Roulin,[2] προέρχεται από το διακονικό οράριο, στο οποίο αναφέρεται για πρώτη φορά ο Αγ. Ισίδωρος ο Πηλουσιώτης.[3] Τα λειτουργικά αυτά ενδύματα χρησιμοποιήθηκαν από τους Ρωμαίους ως ένδειξη εξουσίας και κοινωνικής τάξης.[4] Για τον ίδιο λόγο χρησιμοποιήθηκαν μετέπειτα και από τον κλήρο. Μετά τη 2η Σύνοδο της Bracara το 572, αποφασίστηκε να μην τελείται κανένα μυστήριο από τον ιερέα ή τον επίσκοπο χωρίς να φορεί τα συγκεκριμένα λειτουργικά ενδύματα (εικ. 5). Η *stole* είναι σημαντικό ιερατικό ένδυμα για τον καθολικό ιερέα – αντίστοιχο ένδυμα στην Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία

02

03

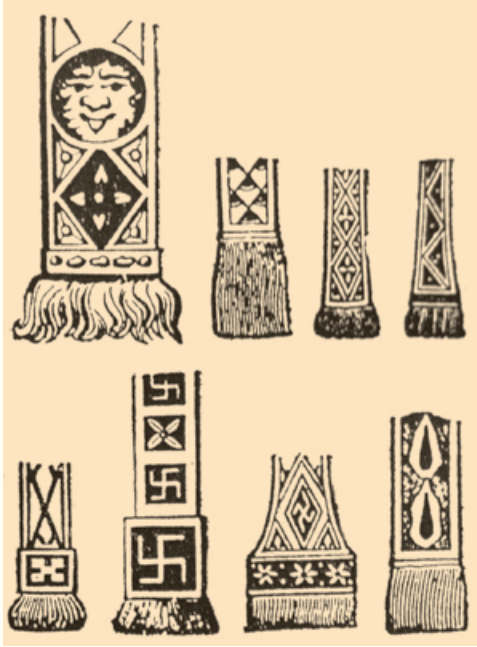

04

είναι το επιτραχήλιο, χωρίς το οποίο ο ιερέας ή ο επίσκοπος δεν μπορεί να τελέσει κανένα μυστήριο.

***Τεχνικά χαρακτηριστικά της* stole**

Το μέγεθος των απολήξεων και το μήκος της *stole,* καθώς και τα διακοσμητικά κεντήματα που φέρει διαφοροποιούνται από χώρα σε χώρα (εικ. 4). Στη *stole* μπορούν να υφανθούν ή να κεντηθούν μόνο οι απολήξεις της, κομμάτια των οποίων θα παρουσιάσουμε σε αυτή τη σύντομη μελέτη, και ο σταυρός που βρίσκεται στο επάνω και κεντρικό σημείο όπου ακριβώς βρίσκεται αντίστοιχα και ο σταυρός στο ορθόδοξο επιτραχήλιο. Παλαιότερα, όπως αναφέρει ο Macalister,[5] οι απολήξεις της *stole* συνηθιζόταν να διακοσμούνται με μικρούς κωδωνίσκους, λεπτομέρεια που δεν βρίσκουμε στα επιρραμμένα δυτικά υφασμάτινα μέρη των ορθόδοξων λειτουργικών ενδυμάτων. Το μήκος της *stole* δεν ξεπερνάει συνήθως τα 254 εκ.[6] λόγω του ότι οι απολήξεις της πρέπει να είναι εμφανείς όταν ο λειτουργός φορεί πάνω από τη *stole* το *chasuble*. Σήμερα οι *stole* της Δυτικής Εκκλησίας διακοσμούνται είτε απλά με έναν ή τρεις σταυρούς είτε με πιο σύγχρονες απεικονίσεις της Σταύρωσης του Ιησού, την Παναγία στο ένα άκρο και τον Σταυρό στο άλλο, την Ανάσταση του Κυρίου κ.ά.

Προέλευση

Το ερώτημα της προέλευσης αυτών των αντικειμένων θα μπορούσε να θεωρηθεί καινοφανές ή και προκλητικό, αν και σε κάθε γωνιά του κόσμου η χριστιανική θρησκεία παρουσιάστηκε εναρμονισμένη με τις εξελίξεις του λειτουργικού χαρακτήρος. Η απόκτηση των λειτουργικών ενδυμάτων ή διακοσμητικών υφασμάτων σε όλες τις κυρίαρχες μονές του Αγίου Όρους προέρχεται ως επί το πλείστον είτε από δωρεές κληρικών και λαϊκών, είτε από τις λεγόμενες ζητίες, είτε από αγορές από την ίδια τη μονή για την κάλυψη των λειτουργικών της αναγκών, είτε, τέλος, από μετόχια και σκήτες εξαρτώμενα από την κυρίαρχη μονή.

Στοιχεία σχετικά με το πώς αποκτήθηκε η συγκεκριμένη ομάδα υφασμάτων στις μονές δεν υπάρχουν στις καταγραφές των σκευοφυλακίων, και στο παρόν στάδιο της έρευνάς μας θα μπορούσαμε να κάνουμε μόνο εικασίες. Ενδέχεται η ομάδα αυτή να προέρχεται από τις γνωστές ζητίες που έκαναν ομάδες μοναχών σε όλον τον κόσμο. Η εκδοχή επίσημων επισκέψεων δυτικών ιερέων ή επισκόπων στο Άγιον Όρος δεν είναι πιθανή λόγω του αυστηρού ήθους που επικρατούσε στην αθωνική πολιτεία και το οποίο απαγόρευε την πρόσβαση σε μη ορθόδοξους επισκέπτες. Συνεπώς, δεν μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα εάν προέρχονται από αναμνηστικά δώρα που προσφέρονταν στους πατέρες ή από άλλου είδους συναλλαγές.

Μια βεβαιωμένη ιστορική πληροφορία είναι ότι μετά τη Β΄ Βατικανική Σύνοδο η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία απλούστευσε, όσο μπορούσε, την εμφάνιση των λειτουργικών ενδυμάτων της, με αποτέλεσμα σήμερα η Καθολική Εκκλησία να χρησιμοποιεί λιτά λειτουργικά ενδύματα με περιορισμένη χρωματική τονικότητα. Τα πολυτελή ενδύματα που κάποτε χρησιμοποιούσαν οι ιερείς και οι επίσκοποι πουλήθηκαν σε πολύ χαμηλή τιμή ή δωρήθηκαν.

Τα συγκεκριμένα τεμάχια της *stole* που βρέθηκαν στη Μονή Βατοπαιδίου, χρονολογούνται στα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα. Είναι μεταξωτά κυρίως υφάσματα, κεντημένα με μεταλλικά νήματα. Οι τεχνίτες χρησιμοποιούν τις γνωστές βυζαντινές βελονιές, όπως την ορθή και πλάγια ρίζα, τοποθετώντας χαρτόνι ως υποστήριξη. Πούλιες, ίσια και σπαστά τιρ-τιρ ανάμεσα στον ανθικό διάκοσμο καλύπτουν το κενό του κάμπου. Μέχρι σήμερα δεν βρέθηκαν κεντήματα με χριστιανικά σύμβολα ούτε και επιγρα-

02 Λεπτομέρεια από τμήμα ιερατικής *stole*.

03 Μεταξωτές *stole* με κεντητά διακοσμητικά.

04 Τύποι απολήξεων *stole*.

05 Απεικόνιση τριών επισκόπων χρονολογούμενη στο 1140-1160. Η *stole* φοριέται εσωτερικά όπως φαίνεται από τις απολήξεις που διακρίνονται στο κάτω μέρος.

06α-β Ποδέα με επιρραμμένα τμήματα υφασμάτων προερχόμενα από ιερατική *stole* (Μονή Βατοπαιδίου).

05

06α

06β

φές δωρητών ή κάποιου τεχνίτη πάνω σε αυτά.

Τα τμήματα της *stole* τα βρίσκουμε ραμμένα κυρίως πάνω σε ποδέες, αέρες και επιτραχήλια, πιθανόν διότι οι μοναχοί πίστευαν ότι αισθητικά ταιριάζουν περισσότερο σε αυτά τα διακοσμητικά και λειτουργικά υφάσματα. Εύλογο είναι να μη βρεθούν τμήματα της *stole* προσαρμοσμένα πάνω σε λειτουργικά υφάσματα, όπως οι επιτάφιοι, ή τα δισκοποτηροκαλύμματα, τα οποίοι έχουν ιδιαίτερη λειτουργική σημασία μέσα στη Θεία Ευχαριστία, αλλά και λόγω του συγκεκριμένου σχήματός τους.

Μέχρι σήμερα δεν έχει γίνει καμία αναφορά σε καταγραφή αντικειμένων από τις μονές όπου να περιγράφονται τέτοιου τύπου υφάσματα. Αυτό βέβαια συμβαίνει επειδή μπορεί να μην είχαν αναγνωριστεί ως προς το είδος και την προέλευσή τους από τους σκευοφύλακες και να είχαν απλά καταγραφεί ως «πανιά βουλομ(έν)α ή πανιά μεταξωτά κομμάτ(ια)», τα οποία βρίσκουμε σε παλαιότερες ανάλογες καταγραφές σε ορισμένα καθιδρύματα.[7]

Αξίζει επίσης να επισημανθεί ότι τμήματα από ορθόδοξα λειτουργικά ενδύματα, όπως φελόνια, σάκκοι, επιμανίκια, πόλοι κ.ά., τα βρίσκουμε να διακοσμούν αντίστοιχα δυτικά ενδύματα στο εξωτερικό.

Με τη συνέχιση της συστηματικής έρευνας και καταγραφής των αντικειμένων που φυλάσσονται σε σκευοφυλάκια και άλλων αθωνικών μονών, καθώς και με την πιθανή εύρεση σχετικών εγγράφων και ιστορικών μαρτυριών, ελπίζουμε να κατορθώσουμε στο μέλλον να δώσουμε απαντήσεις με μεγαλύτερη ακρίβεια και βεβαιότητα στα ερωτήματα που προέκυψαν από την εργασία αυτή.

Σημειώσεις

Ο δρ Χρ. Καρύδης είναι μεταδιδακτορικός ερευνητής στα υφάσματα του Αγ. Όρους σε συνεργασία με το Διαγνωστικό Κέντρο Έργων Τέχνης-Ορμύλια Χαλκιδικής και το Getty Institute.

Ευχαριστίες οφείλονται στον πατέρα Ιωσήφ, σκευοφύλακα της Μονής Βατοπαιδίου, για τις πολύτιμες πληροφορίες του. Επίσης στη Συντηρήτρια Έργων Τέχνης, Μυρτώ Νικολαΐδη για την πολύτιμη συμπαράστασή της.

1 J. Mayo, *A History of Ecclesiastical Dress*, Batsford, London 1984, σ. 19-20· G. Dix, *The Shape of the Liturgy*, Dacre Press, Westminster 1945, σ. 400-403.

2 D. Roulin, *Vestments and Vesture. A Manual of Liturgical Art*, Sands & Co, Λονδίνο 1931, σ. 132-133.

3 Επ. I: 136.

4 C. Pocknee, *Liturgical Vesture. Its Origins and Development*, Mowbray & Co, Λονδίνο 1960, σ. 21-24.

5 R.A.S. Macalister, *Ecclesiastical Vestments: Their Development and History*, Elliot Stock, Λονδίνο 1896, σ. 75.

6 B. Dean, *Ecclesiastical Embroidery*, Batford, Λονδίνο 1958, σ. 226.

7 Έγγραφο καταγραφής των ιερών αντικειμένων της Μονής Βατοπαιδίου με ημερομηνία 27 Μαΐου, ινδικτιών 9, έτος 7104 (1596) και αριθ. εισαγωγής Ω 56.

Πηγές εικόνων

03 D. Roulin, *Vestments and Vesture. A Manual of Liturgical Art*, Sands & Co, Λονδίνο 1931, σ. 137.

04 R.A.S. Macalister, *Ecclesiastical Vestments: Their Development and History,* Elliot Stock, Λονδίνο 1896, σ. 73.

05 J. Mayo, *A History of Ecclesiastical Dress*, Batsford, Λονδίνο 1984, σ. 35.

Βιβλιογραφία

Dean B., *Ecclesiastical Embroidery*, Batford, Λονδίνο 1958.

Dix G., *The Shape of the Liturgy*, Dacre Press, Westminster 1945.

Κούρκουλας Κ., *Τα ιερατικά άμφια και ο συμβολισμός αυτών εν τη Ορθοδόξω Ελληνική Εκκλησία*, Αθήνα 1991.

Legg J.W., *Church Ornaments and their Civil Antecedents*, University Press, Cambridge 1917.

Macalister R.A.S., *Ecclesiastical Vestments: Their Development and History*, Elliot Stock, Λονδίνο 1896.

Mayo J., *A History of Ecclesiastical Dress*, Batsford, Λονδίνο 1984.

Norris H., *Church Vestments. Their Origin & Development*, J.M Dent & Sons, Λονδίνο 1949.

Passmore T.H., *The Sacred Vestments*, Sampson Low & Marston, Λονδίνο 1899.

Pocknee C., *Liturgical Vesture. Its Origins and Development*, Mowbray & Co, Λονδίνο 1960.

Roulin D., *Vestments and Vesture. A Manual of Liturgical Art*, Sands & Co, Λονδίνο 1931.